

НЯПОЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ Ў СТРУКТУРЫ ДЫЯЛАГІЧНАГА АДЗІНСТВА

Н.У. Чайка

Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка

natusia12@tut.by

Анатацыя. Артыкул прысвечаны вывучэнню механізмаў структурна-сінтаксічнага мадыфікавання канструкцый у беларускай мове. У працы даследаваны ўзроўні моўнай рэпрэзентацыі семантыкі сінтаксічнай дэрывацыі – сінтаксічны, звышфразавы і логіка-граматычныя фактары.

Ключавыя словы: эліптычныя сказы; сінтаксічная дэрывацыя; канструкцыі з сінтаксічнай непаўнотай; сінтаксічнай рэдукцыяй і імпліцытнай семантыкай.

Сінтаксічныя сістэмы пастаянна развіваюцца, што выклікае шырокае ўжыванне структурна-сінтаксічных мадыфікацый – канструкцый няпоўных, далучальных, вытворных. Падобныя канструкцыі на сучасным этапе развіцця лінгвістыкі даследуюцца дастаткова шырока. Аналіз і кваліфікацыя падобных з’яў праводзіцца з улікам метадалагічных прынцыпаў розных школ і напрамкаў.

Даследаванне няпоўных канструкцый мэтазгодна праводзіць з улікам тыпалагічнай значнасці іх прыкмет. Такі падыход заснаваны на базавых прынцыпах іерархіі аб’ектаў (А. У. Цымерлінг

[1]); сінтагматыка-парадыгматычнага функцыянальнага ўзгаднення (А. Я. Кібрык [2]). Аналіз ахоплівае тыпалагічную рэлевантнасць моўнай рэдукцыі, празмернасці і асімерыі. Падобныя тэарэтычныя асновы і метадалагічныя прынцыпы з'яўляюцца базавымі ў шматлікіх даследаваннях (І. І. Дзягавец [3], Н. М. Стаменаў [4], М. Энсці [5], П. Сіміч [6], Ф. Данеш [7], Р. Гржэгарчыкова [8], С. Кіціл [9]), што, у сваю чаргу, дазваляе класіфікаваць структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі ў адпаведнасці з інварыянтнай мадэллю канструкцыі.

Структурна-сінтаксічная складаючая сінтаксічнай непаўнаты трактуецца неадназначна ў мовазнаўстве, што ўскладняе яе ўпарадкаванне. Актуальнасць даследавання абумоўлена неабходнасцю тэарэтычнага асэнсавання заканамернасцей сінтаксічнай непаўнаты і асаблівасцей яе функцыянавання ў структуры дыялагічнага адзінства. Мэта даследавання ў артыкуле – выяўленне структурна-семантычнага дыяпазону сінтаксічнай непаўнаты ў беларускай мове.

Няпоўныя сказы шырока выкарыстоўваюцца ў структуры дыялагічнага адзінства. Рэплікі дыялога маюць розную будову: апускацца ў іх можа любы член, што абумоўлена лёгкасцю яго ўзнаўлення з дапамогай кантэксту. Кампенсация сэнсу няпоўных канструкцый у структуры дыялагічнага адзінства суправаджаецца таксама невербальнымі сродкамі камунікацыі: мімікай, жэстамі і інш.

Сэнсава-граматычнае адзінства канструкцый у структуры дыялога дазваляе экспліцытна выражаць толькі той член, які змяшчае новую інфармацыю, неабходную для далейшага развіцця паводлення:

З а л ы г і н. Праўду пішуць.

Д з я ц е л. Праўду? Цяпер гэтых праўд развялося больш, як грыбоў у цёплы дождж. Якая з іх лепшая — не разбярэш!

С а л д а т. А можа, той, сапраўднай, і зусім няма.

З а л ы г і н. Ёсць.

Ч ы б у к. Дзе яна, пад якім кустом? У бальшавікоў? (І. Мележ).

Структура дыялагічнага адзінства, у склад якіх уваходзяць няпоўныя канструкцыі, класічная: першы сказ з'яўляецца поўным і змяшчае ўсе неабходныя структурныя і семантычныя кампаненты. Астатнія рэплікі “нанізваюцца” на стрыжнёвы сказ і змяшчаюць толькі актуальную інфармацыю: *Нечакана блізка і хрыпавата адгукаецца вартавы:*

- Што там? Зноў ячная?

- Не, зацірка з салам.

- Ну, усё лепей. А то гэта ячная ўжо ў бруха не лезе.

- Палезе. Ну, як твой бандыт? - раптам пытаецца новы вартавы.

- Ціхі, як мыша. Спіць усё.

- Ціхі, кажаш? (В. Быкаў);

К у п а л к а. Хіба бацькі не расказваюць табе казак, паданняў?

Х л о п ч ы к. Расказваюць.

К у п а л к а. Пра каго?

Х л о п ч ы к. Пра Бураціна, пра Снежную каралеву, пра Дзюймовачку...

К у п а л к а (расчаравана.) А-а-а... Пра мяне, значыць, забыліся.

Х л о п ч ы к. Бабуля штось казала. Пачакай, я ўспомню (Г. Каржанеўская).

За аснову класіфікацыі няпоўных дыялагічных сказаў прынята лічыць экспліцытна выражаны член у іх. Выдзяляюцца сказы-рэплікі, што змяшчаюць *дзеінік*. Падобныя сказы могуць уключаць пытанне да суб'ядніка: *Яму ніхто не адказаў. Даніла быў заняты бобам, а Брытвін толькі павёў на хлопца косым абыякавым позіркам.*

- Ля Азярышча б прайсці лягчэй. Там паліцыя свая.

- А ты адкуль ведаеш? - суха запытаў Брытвін.

- Я? Гэткі сакрэт! Усе ведаюць, - знарок бесклапотна адказаў Сцёпка, але ўнутрана насцярожыўся: тон гэтага пытання быў яму дужа вядомы, і ён ужо зразумеў, што дарма так сказаў (В. Быкаў) і адказ: Брытвін насупіўся.

- Хто гэта - нішчылі?

- Мы.

- Гляджу: разумныя вельмі, - з'едліва сказаў былы ротны (В. Быкаў)

- *Хто вядзе роту? - перамагаючы боль запытаў ён.*

- *Дрозд (І.Мележ);*

- *Што вас так зацікавіла, мой мілы госць? - прагрымеў над ім голас Сяргея Карпавіча.*

- *Фітанцыды! - механічна адказаў Толя, адрываючыся ад цікавага артыкула, якім ён захапіўся.*

- *Цікава? (Б. Мікуліч).*

Экспліцытна выражаны дзейнік можа змяшчаць удакладненне да папярэдняга пытання. У такім выпадку назіраецца сэнсавае дубліраванне дзейніка стрыжнёвага сказа: *Яму ніхто не адказаў. Даніла быў заняты бобам, а Брытвін толькі павёў на хлопца касым абыякавым позіркам.*

- *Ля Азярышча б прайсці лягчэй. Там паліцыя свая.*

- *А ты скуль ведаеш? - суха запытаў Брытвін.*

- *Я? Гэткі сакрэт! Усе ведаюць, - знарок бесклапотна адказаў Сцёпка, але ўнутрана насцярожыўся: тон гэтага пытання быў яму дужа вядомы, і ён ужо зразумеў, што дарма так сказаў (В. Быкаў).* Цесная сэнсава-граматычная сувязь рэплік дыялога дазваляе ўжываць адзін кампанент у функцыі цэлага сказа.

Назіраюцца выпадкі, калі сказ-рэпліка змяшчае *выказнік*. Рэпліка можа змяшчаць пытанне:

І н г а (праводзіць рукой па яго шчацэ). Зноў начаваў у лабараторыі?

А с к о л ь д. Хто-небудзь павінен наглядаць за апаратурай.

І н г а (уздыхае). Абедаў? (А. Макаёнак) і адказ:

- *Значыцца, Оршу занялі?*

- *Занялі, бацька, занялі! (І.Мележ);*

- *Дом мініраваны?*

- *Мініраваны.*

- *Чым?*

- *Авіябомбамі. Толам (І.Мележ).*

Цесная сувязь няпоўных сказаў з актуальным падзелам дазваляе ўжываць элементы, якія змяшчаюць новую інфармацыю.

Рэплікі дыялога, што выконваюць функцыю *акалічнасці*, могуць змяшчаць прамы адказ на пытанне суб'яднага:

- *Зноў на сходзе начавалі ?*

- *На сходзе, -- усмешліва пацвердзіў Башлыкоў (І.Мележ) і могуць яго ўдакладняць: - Такія выпадкі маглі быць у твая часы, - сцвердзіў я. - Прабачце, я прафан у геральдыцы. Яноўскія, мне здаецца, вядуцца на нашай зямлі з дванаццатага стагоддзя? - З трынаццатага, - сказала яна (У. Караткевіч);*

- *У Юравічы пойдзеш.*

- *У... уцюрму? (І.Мележ).*

Як паказала даследаванне, функцыянаванне сінтаксічнай непаўнаты ў дыялагічных адзінствах ажыццяўляецца з дапамогай структурна-сэнсавых механізмаў рэпрэзентацыі сэнсу апушчаных кампанентаў. Найбольш часта кампенсаторная функцыя названага механізма рэалізуецца ў структуры звышфразовага адзінства, гэта пераважна дыялагічнае адзінства, рэплікі якога ўключаюць простыя, складаныя канструкцыі, якія ўзаемадзейнічаюць паміж сабой на аснове розных сінтаксічных сувязей і адносін.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Циммерлинг А. В. Типологический синтаксис скандинавских языков. М. : Яз. славян. культуры, 2002. 895 с.
2. Кибрик А. Е. Константы и переменные языка. СПб. : Алетейя, 2005. 719 с.
3. Дяговец И. И. Типология русских придаточных предложений нетипичного построения: синтаксические единицы с отклоняющейся структурой. М., 2006. 30 с.
4. Стаменов М. Граматиката на конструкциите като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексико- на : в 3 ч. // Бълг. ез. 2006. № 4. С. 81–93.
5. Anstey M. P. Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions // Linguistics. 2008. Vol. 46, Iss. 4. P. 831–859.
6. Симић Р. Српска синтакса : у 4 књ. Београд [и др.] : Филол. фак. [и др.], 2002. 4 књ.
7. Daneš F. Syntaktické struktury. Kultura a struktura českého jazyka. Praha, 2009. S. 251–352.
8. Grzegorzczkowska R. Wykłady z polskiej składni. Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN, 2002. 159 s.

9. Kittil S. *A typology of tritransitives: alignment types and motivations* // *Linguistics*. 2007. Vol. 45, Iss. 3. P. 453–508.